

Rūta Trimonienė

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Lietuva

ŠILUTĖS MACIKŲ KARO BELAISVIŲ LAGERIAI IR SOVIETINIO LAGERIO TERITORIJOS ĮAMŽINIMAS

Apie šalia Šilutės miesto Macikų kaime buvusius karo belaisvių lagerius, vėliau – GULAG'o skyrių pradėta kalbėti tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Šią vietovę pirmą kartą parodė Lietuvos televizijos laida „Vaidrodis“, kai pavasarį Macikuose išsiliejusi upė Šyša nuplovė dalį kranto ir atidengė dalį čia užkastų žuvusių karo belaisvių palaikų. Vienas iš skeletų buvo apraizgytas metaline grandine, jam ant kaklo kabojęs metalinis belgų lakūno atpažinimo ženklas.

1999 m. istorikas Rimgaudas Maslauskas, ištyrinėjęs Lietuvos centriniame valstybės, Lietuvos visuomeninių organizacijų ir Lietuvos Ypatingajame, taip pat Rusijos federacijos valstybiniame archyvuose esančius dokumentus, įvairius informacijos šaltinius ir publikacijas, liudininkų prisiminimus, paruošė „Macikų lagerio ir kapinių kompleksinės paieškos apžvalgą“. Buvo nustatytos ir minėtų lagerių bei GULAG'o skyriaus veikimo chronologinės ribos.

1941–1944 m. laikotarpiu teritorijoje veikė karo belaisvių lageris, kuriame buvo kalinami antihitlerinės koalicijos šalių piliečiai: amerikiečiai, anglai, prancūzai, belgai, lenkai ir Sovietų sąjungos gyventojai. Kalinimo sąlygos buvo diferencijuotos ir priklausė nuo kalinių pilietybės. Ženevos konvencijos reikalavimai nebuvo taikomi čia kalinamiems Sovietų sąjungos piliečiams. Pasak Armalėnų k. gyventojų Dovydo Stučkos ypač daug karo belaisvių žuvo 1942–1943 m. žiemą (net iki 40 per dieną), dažniausiai nuo išsekimo ir ligų. Bėgliai ar kitaip prasikaltę kaliniai buvo šaudomi ir nuodijami dujomis. Iš pradžių lavonus užkasdavo maždaug 500 m nuo lagerio. Tas pats liudininkas D. Stučka teigė, kad mirusius kalinius nuogus veždavo rogėmis ir užkasdavo duobėse po 20–25 žmones. Tokių masinių užkasimo vietų prie Macikų būta apie 60, dar 200–300 individualių užkasimų būta už lagerio, priešais 3-įjį sargybos bokštėlį. Vėliau, 1943-1944 m., kai prie Šyšos upės ėmė trūkti vietos palaikų užkasimui, mirusius kalinius išveždavo į Armalėnų kaimo ūkininko Koblenco žemę. Liudininkės Hildos Petraitytės teigimu, čia užkasdavo tik Sovietų sąjungos piliečius, mirusius dėmėtosios šiltinės epidemijos metu. Tik milinėmis pridengtus nuogus mirusiųjų kūnus laidojo patys karo belaisviai 2–3 m pločio pailgose duobėse (apkasuose) dabartinės

Žaliosios g. vietoje dviem eilėmis. Duobėse laidota po 20 žmonių: dviem aukštais po 10 palaikų, kuriuos užberdavo chlorkalkėmis.

Sovietams antrą kartą okupavus Lietuvą vietoje vieno karo belaisvių lagerio buvo įsteigtas kitas karo belaisvių lageris, veikęs **1945–1948 m.** Kalinimo sąlygos buvo žiaurios. Vien per tris 1945 m. mėnesius žuvo 18 karo belaisvių. Pagrindinė mirties priežastis – distrofija. Ne antraeilį vaidmenį čia galėjo atlikti ir nežmoniškos karo belaisvių darbo sąlygos. Nuo 1946 m. čia buvo laikomi ir jau visiškai išsekę, nebegalintys dirbti, mirčiai pasmerkti karo belaisviai. Nuo ligų ir bado mirusiųjų palaikus užkasdavo šalia lagerio kapinėms skirtame sklype šalia Šyšos upės, už 250 metrų nuo lagerio zonos ribų į šiaurės vakarų pusę. 1946 m. kapinės buvo aptvertos spygliuota viela ir padalintos į 3 kvadratus po 25 kapus. Ant kiekvieno kapo buvo stulpelis su lentele, kurioje juodais dažais pažymėtas mirusio belaisvio registracijos ir kapinių kvadrato numeriai.

Kartu šioje teritorijoje nuo **1945 m. iki 1955 m.** teritorijoje veikė ir GULAG'o skyrius. Jame buvo kalinami neįtikėtinai okupacinei valdžiai Lietuvos piliečiai. Palygint nedidelėje lagerio teritorijoje tilpo visi sovietiniai atributai: barakai, karceris–izoliatorius, sanitarijos dalis ir kt. 1948 m., panaikinus karo belaisvių stovyklą, teritorija išsiplėtė, apimdama buvusią karo belaisvių lagerio teritoriją. Tai buvo didžiausias GULAG'o skyrius Lietuvoje. Jame vienu metu kalėjo nuo 2 000 iki 3 000 kalinių, kurių dalį sudarė politiniai kaliniai, apgyvendinti atskirose sekcijose. Nemažą dalį Macikų GULAG'o skyriuje kalėjusių žmonių sudarė sergantieji ir invalidai. Šiame lageryje taip pat buvo kalinamos ir moterys su vaikais iki 2 metų amžiaus. Jos buvo apgyvendintos lagerio teritorijoje veikusiuose Motinos ir vaiko namuose. Sunkus prievartinis darbas, antisanitarinės gyvenimo sąlygos ir badas sąlygojo kalinių mirtingumą. Tiriant išlikusius mirusių kalinių registracijos žurnalus, nustatyta, kad 1948–1955 m. žuvo 372 kaliniai ir 72 vaikai. Visi mirusieji buvo užkasami šalia lagerio buvusiose kapinėse. Laidojant kalinį pagal GULAG'o instrukcijas vienas ir reikalavimų buvo ant kapo įkalti kuolelę su kapo ir kapinių kvadrato numeriu. 1955 m. uždarius lagerį, buvo bandyta sunaikinti ir kapines, parengus „melioravimo“ projektą. Sudaryti melioracijos planą buvo pavesta Šilutės projektavimo institute tuo metu braižytoju dirbusiam p. E. Stankevičiui. Jis, kaip buvęs politinis kalinys, matydamas kokį užsakymą turi vykdyti (tuo metu mažai kas žinojo apie šį buvusį sovietinį lagerį), darbo atlikimą stengėsi kiek galima ilgiau užtęsti. Tokiu būdu visas darbas nusitęsė iki pat Sąjūdžio laikų. Melioracijos projektas nebuvo realizuotas, tačiau ant dalies kapinių buvo pastatyti gyvenamieji namai.

Kad ši vieta turi didžiulę istorinę vertę ir visuomeninę reikšmę, ne tik Lietuvos, bet ir tarptautiniu mastu, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau Centras) sužinojo, kai 1998 m. jo darbuotojai nuvyko į Šilutę, susitiko su savivaldybės ir muziejaus darbuotojais, apžiūrėjo išlikusias

kapinaites, pirties ir karcerio pastatus. Savivaldybės ir muziejaus darbuotojai, Šilutės tremtinių ir politinių kalinių sąjungos nariai buvo susirūpinę šios vietos išsaugojimu ir sutvarkymu. Jie pasakojo, kad 1995 m. Šilutės tremtinių ir politinių kalinių sąjungos pirmininko p. E. Stankevičius (jau minėto anksčiau) ir Šilutės muziejaus rūpesčiu, išlikusiame autentiškame karcerio pastate buvo įrengta muziejinė ekspozicija, kurioje supažindinama su skirtingais karo belaisvių lagerių ir GULAG'o skyriaus istorijos laikotarpiais ir kurią nuolat įvairiais eksponatais papildo čia kalinti žmonės bei kalintų žmonių artimieji. Pagal iš Amerikos gautą, vokiečių darytą fonuotruką ir esamus pastatų pamatus, buvo atkurtas vokiečių okupacijos metu buvusios karo belaisvių stovyklos planas. Muziejaus fonduose yra Macikų lagerio kapinių nuotraukos su jose esančiais kuoleliais, prie kurių pritvirtintos lentelės su kapų numeriais. Taip pat juose sukaupta medžiaga apie čia kalintus Lietuvos piliečius (jų nuotraukos, biografijos, laišakai, rašyti iš lagerio, Lietuvos ypatingojo archyvo įvairių dokumentų kopijos).

Aptverta išlikusi kapinių teritorija. 1996 m. birželio 14 d. čia buvo atidengtas paminklas žuvusiųjų atminimui įamžinti. Taip pat jose pristatyta ir kitų paminklų: žuvusiems amerikiečiams – granitinė plokštė, belgams ir prancūzams – medinis aukštas kryžius, įvairūs antkapiniai paminklai čia palaidotiems sovietų nukankintiems žmonėms.

Centro darbuotojai, išstudijavę visą iš Šilutės atsivežtą medžiagą apie Macikuose kalintus įvairių šalių piliečius ir vykdydami 1995 m. LR Vyriausybės patvirtintą „Valstybinę atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, sukūrimo 1996-2000 metams programą“, kurios vienas iš uždavinių – inventorizuoti memorialines vietas ir jose pastatytus statinius, sudaryti jų sąvadą bei rūpintis šių vietovių išsaugojimu, kreipėsi:

- Į tuometinį Kultūros viceministrą dėl bendros LR Kultūros ministerijos ir Centro darbuotojų darbo grupės, kuri galėtų spręsti šios vietovės apsaugos ir tvarkymo klausimus. (Atsakymas nebuvo gautas).
- Į Vokietijos, Rusijos, JAV, Didžiosios Britanijos Karalystės, Prancūzijos ir Belgijos ambasadorius dėl Macikų karo belaisvių lageriuose ir GULAG'o skyriuje žuvusių bendro įamžinimo. Vokiečių ambasadai rašytame kreipimesi buvo klausama, ar būtų galimybė iš Vokietijos archyvų gauti duomenis apie čia žuvusius Vokiečių karo belaisvius, o taip pat duomenis apie Belgijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, JAV, Didžiosios Britanijos Karalystės, buvusios SSRS karo belaisvius, žuvusius šiuose lageriuose. Atsakymas buvo gautas tik iš Anglijos ambasadės, kuri nurodė dviejų Anglijoje veikiančių organizacijų adresu. Buvo kreiptasi į minėtas organizacijas, bet atsakymą atsiuntė tik viena iš jų, kuri rūpinas Didžiosios Britanijos kariais, žuvusiais pirmojo pasaulinio karo metu.
- Pradėjo ruošti 1948–1955 m. GULAG'o skyriuje kalintų Lietuvos piliečių sąrašus.

- Paruošė istorinius-archyvinius duomenis, kad ši vietovė su išlikusiais autentiškais karcerio ir pirties pastatais, taip pat kapinių teritorija būtų įtraukta į LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą ir jai nustatytos apsaugos zonos.
- Ant Macikų muziejuje išlikusio autentiško karcerio pastato 2002 m. birželio 6 d. buvo įrengta atminimo lentą su informaciniu užrašu.

2003 m. pavasarį Centras raštu kreipėsi į LR kultūros ministeriją siūlydamas dar kartą sudaryti bendrą darbo grupę iš LR Prezidentūros, LR Kultūros ministerijos, LR Krašto apsaugos ministerijos, LR Kultūros vertybių apsaugos departamento, suinteresuotų valstybių ambasadų, Centro ir Kultūros vertybių globos tarnybos atstovų, kuri numatytų kiekvienos šių organizacijų konkrečius įsipareigojimus šiam objektui įamžinti. LR Kultūros ministerija mielai pritarė šiam pasiūlymui, tačiau nurodė, kad tai turi daryti Šilutės miesto savivaldybė, kaip šios kultūrinės vertybės, valdytoja.

Nuo 2003 m. iki 2011 m. Šilutės rajono savivaldybės paminklotvarkos tarnyba paruošė kapinių sutvarkymo schemą, savo piliečiams atminti kapinaitėse paminklus pastatė Vokiečių karių kapų globos tautinė sąjunga ir Lenkijos ambasada, įvairios visuomeninės organizacijos. Savo artimųjų įamžinimu rūpinosi politinių kalinių giminės. Šio pranešimo autorė paruošė „Šilutės rajono Macikų karo belaisvių stovyklos ir sovietinio lagerio teritorijos sutvarkymo ir joje žuvusių žmonių įamžinimo projektą“, kuriame buvo apžvelgti jau padaryti darbai ir konstatuota, kad nepaisant visų atliktų darbų, išlikę autentiški karcerio ir pirties pastatai, kapinių teritorija nesudaro bendro objekto išpūdzio, kapinėse paminklai pastatyti bet kaip, į kapinaites iš muziejaus sunku be palydovų rasti kelią, nes nėra nuorodų ir nesutvarkyti priėjimo takai. Sprendžiant šias problemas buvo siūloma išleisti lankstinuką apie šį objektą ne tik lietuvių, bet ir anglų, prancūzų, lenkų bei rusų kalbomis, nurodant objekto istorinę apžvalgą, nuotraukas, atspindinčios įvairius šios vietovės istorinius laikotarpius; tartis su Lietuvoje esančiomis turistinėmis firmomis, kad jos įtrauktų šį objektą į savo maršrutus ir jis būtų šių turistinių firmų internetiniame puslapyje; Macikų muziejuje būtų paruoštas siūlymas skirti 2 % savo pajamų mokesčio vietovės projekto sutvarkymui. Taip pat projekte buvo siūlomos ir ilgalaikės vietovės teritorijos sutvarkymo kryptys. Projekto kopija buvo perduota ir Šilutės r. muziejui.

2009 m. Šilutės r. savivaldybė užsienio valstybių ambasadų atstovams pristatė savivaldybės skelbtame konkurse išrinkto Macikuose veikusių karo belaisvių lagerių ir GULAG'o skyriaus teritorijos sutvarkymo projektą. Deja, tai buvo labai brangus projektas ir jo vykdymas dėl lėšų trūkumo sustojo.

2011 m. lapkričio 11 d. Armalėnų kaime, kurį, kaip masinę karo belaisvių užkasimo vietą minėjau kalbėdama apie 1941-1944 m. laikotarpį, vakariniame pakraštyje, Žaliojoje gatvėje, ties naujai statomu gyvenamuoju namu, ekskavatoriumi kasant vandentiekio tranšėją, maždaug 1,2 m gylyje

buvo aptikti žmonių palaikai. Pagal kaukolių skaičių buvo spėjama, kad tai 10 žmonių palaikai. 2012 m. E. Abromavičiaus vadovaujama tyrimų grupė šioje teritorijoje atliko archeologinius žvalgomuosius tyrimus. Paaiškėjo, kad šioje vietoje iš viso gali būti 7 masinio palaidojimo vietos, kurių kiekvienos dydis yra 1,6 m × 20 m. 2013 m. Centro užsakymu buvo atlikti dar du archeologinius žvalgomieji tyrimai Armalėnų k. Žaliosios gatvės ir Macikų kaimo senųjų kapinių, taip pat karo belaisvių lagerių ir GULAG'o skyriaus objektų komplekso teritorijose. Tyrimus atliko archeologų grupė, vadovaujama Egidijaus Abromavičiaus.

2012 m. Šilutės muziejus pagal projektą „Kūrybinių industrijų plėtros atnaujinant ir populiarinant muziejų ekspozicijas“ gavo lėšas įsigyti ir naudoti audiogidus keliomis užsienio kalbomis. Tai tapo labai paranku muziejuje vedant ekskursijas užsienio turistams, jį lankant pavieniams asmenims.

Taip po truputį, 20 metų laikotarpyje, buvo atliekami vieno iš unikaliausių Rytų Europoje objektų, liudijančių nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos totalitarinių režimų nusikaltimus, įamžinimo ir įpaveldinimo darbai. Tai dar ne pabaiga. Esu įsitikinusi, kad visų suinteresuotų valstybinių ir visuomeninių organizacijų rūpesčiu, gaunant lėšas iš įvairių tarptautinių projektų šis objektas bus toliau tvarkomas ir saugomas, siekiant išsaugoti jo tarptautinę istorinę memorialinę vertę ir visuomeninę reikšmę.

LGGRT centro Memorialinio departamento

Atminimo programų skyriaus vyriausioji programų specialistė

Rūta Trimonienė

Bibliografinių nuorodų sąrašas

1. ANUŠAUSKAS, Arvydas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940 –1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 338–340.
2. *Pamarys*, Nr. 33, 34, S. Mėlinauskas, „Žmogus iš „skraidančios tvirtovės“
3. *Pamarys*, Nr. 43, 44, S. Mėlinauskas, “Kaip bėgdavo anglų belaisviai”.
4. *Vakarų ekspresas*, 1996 05 16, Nr.111(1237), V. Matutis, „Macikuose pagerbti karo metais žuvę JAV lakūnai”.
6. *Valstybės žinios*, 1995, Nr.100–2234.
7. *Valstybės žinios*, Nr. 98, 2002, Nr.4338.
5. *Valstybės žinios*, 1997, Nr.1398.
6. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 31–1049.
7. Lietuvos ypatingojo archyvo medžiaga.
8. Istorikas R. Maslauskas, 1999 04 08 „Ataskaita apie autorinės sutarties Nr. 2 vykdymą”, Vilnius.

9. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Memorialinio departamento “Memorialinių vietovių ir statinių, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu judėjimu, inventorizacijos ir sąvado sudarymo” programos medžiaga.

2015 m. gegužės 14–15 d.